

تنگی نفس‌ها و بیماری آسم در طب سنتی

ابوالقاسم سلطانی*

گروه طب اسلامی و طب سنتی، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، تهران، ایران

چکیده

در این تحقیق به منظور روشن شدن تاریخچه و چگونگی درمان انواع تنگی نفس‌ها و آسم، سیر تکاملی درمان از دوران باستان تا پایان سال ۱۳۲۳ هجری قمری مطابق با ۱۹۰۵ میلادی (دارالفنون ناصری) بررسی شد. شایع‌ترین بیماری‌هایی که پزشکان سنتی به بیماری‌های دستگاه تنفسی به شرح و بحث درباره‌ی آن‌ها پرداخته‌اند، شامل: انتفاخ الریه (آمفیزم ریوی)، انتفاخ الصدر (پنوموتراکس)، نفث الدم (هموپتیزی)، هموراژی‌های دستگاه تنفس، خونریزی صدری و تشخیص افتراقی آن، خونریزی ریوی، آبسه‌های ریوی، سل، ذات‌الجنب، ذات‌الریه، برونشیت، ورم حجاب‌حاجز، عدم تمدد ریه (آتلکتازی) و بالاخره نفس‌الانتصاب (ORTHOPNEA)، ضیق النفس (DISPNEA) و ربو (BRONCHIAL ASTHMA) در این مقاله مورد بحث قرار گرفته است. تلاش شده است مهم‌ترین منابع طب سنتی و الزاماً سایر درمان‌ها و خدمات ذکر شده در درمان این بیماری‌ها در این مقاله مورد بررسی و معرفی قرار گیرد و نام علمی گیاهان مورد استفاده به طور مشخص ذکر گردد.

واژگان کلیدی: عسر النفس، ضیق النفس، تنگی نفس، ربو، انتصاب النفس

مقدمه

به‌طور واضح در آثار باستانی تا قرن اول میلادی از تنگی نفس و آسم برونشیتال نامی برده نشده است ولی ردپاهایی در متون قدیم وجود دارد. به‌طوری‌که در پاپیروس‌ها فقط در فقره‌ی ۲۱ قرطاس ایبرس آمده است که درمان بیماری‌های ریه مخلوطی از صرایه (حنظل) و جعه عذیه (مال‌الشعیر تهیه شده با جودیم) می‌باشد (۱) و در سایر پاپیروس‌ها هیچ‌ذکری از درمان تنگی نفس و آسم نشده است.

در قسمت‌های مختلف اوستا (به جز گات‌ها) فصل‌های هوم یشت ۹، ۱۰ و ۱۱ یسنا (۲)، ۵۷ کرده ۸، ۶۸ فقره ایسنهات (۳) کرده ۲۴ آبان یشت و ۲۳ مهر یشت از یشت‌ها (۴) و در ۱۴ موضع وندیداد (۵) از گیاهی مقدس با نام اوستایی HAOMA که به پهلوی هوم و به سانسکریت SOMA و با عناوین هوم زرین

(در مقابل هوم سپید یا گوگرد، کونار، خشخاش)، زرین‌چشم ZAIRI-DOITHRA، بادیدگان زرین، هوم پالاینده، درخشان، هوم پاک و نیز افشره و عصاره‌ی آن با نام آب زور و با خواص نیک درمان‌کننده، دور دارنده‌ی مرگ، درمان‌کننده‌ی کلیه‌ی دردها نام برده شده است. با توجه به مندرجات فصول ۹، ۱۰ و ۱۱ یسنا، هوم‌انواعی از افدرا EPHEDRA می‌باشد. هم‌چنین دو گیاه اشق و قنه یا باریجه که خاستگاه اصلی آن‌ها ایران است و دیوسکوریدوس اثر آن‌ها را در تنگی نفس و آسم ذکر نموده است (۶). باید گفت که در ایران باستان از این ۲ گیاه در تنگی نفس و آسم استفاده می‌شده است.

بیماری‌های دستگاه تنفس:

شایع‌ترین بیماری‌هایی که پزشکان سنتی جزء بیماری‌های

کامل انجام دهند، در این صورت دچار سرعت و ازدیاد تنفس می‌گردند. هم‌چنین است در مورد زنان باردار و مبتلایان به استسقا (۷، ۱۰).

سختی تنفس یا عسرالنفس:

حالتی است که بر اثر نرسیدن هوای کافی مورد نیاز بدن عارض می‌گردد، چون هوایی که جذب بدن بیمار می‌شود کافی نیست (۷، ۱۰).

علل تنگی نفس:

۱- تنگ شدن مجاری تنفسی: در این صورت به آن ضیق النفس گویند. این تنگی ممکن است بر اثر وجود ورم در حنجره، نای، نایژک و یا وجود تومور و آبسه در این مجاری باشد. اگر تنگی در ناحیه‌ی حلق باشد، با التهاب موضع همراه است. اگر در ریه باشد، همراه تنگی نفس احساس سنگینی و تمدد وجود دارد و اگر تنگی در نایژه و نایژک‌ها باشد، ایجاد درد و سوزش نموده و به سرفه منتهی می‌گردد. اگر نفس سریع و پشت سرهم و تب نیز همراه باشد، دلیل بر وجود ورم گرم در ریه و یا در مجاورت قلب و یا سایر قسمت‌های دستگاه تنفس می‌باشد. ورم گرم ریه تنگی نفس را به دنبال دارد، به‌طوری‌که بیمار احساس خفگی می‌نماید، لذا تنفس مانند شخص مبتلا به انتصاب النفس (ارتوپنه) می‌باشد و بیمار پس از خارج کردن یک بازدم بزرگ و استنشاق هوای سرد، احساس آرامش نموده و خلطی به‌رنگ قرمز یا سرشیری سبز و یا سیاه خارج می‌نماید و بیشتر اوقات بیماران در داخل سینه احساس سنگینی و دردی می‌نمایند که از اعماق بدن شروع شده و به ناحیه‌ی جناغ سینه و ناحیه‌ی استخوان صلب (حرقه ILIUM) می‌رسد، در این حالت تب شدید، تنفس موجدار و گونه‌ها قرمز رنگ است. اگر ورم ریه از نوع ورم گرم نباشد، صورت سفید و بی‌حالت است. احساس سنگینی شدید در سینه، مسئله‌ی وجود دمل را مطرح می‌سازد. چنان‌چه تنگی در قصبه‌ی ریه باشد علت آن خواه تومور باشد و یا آبسه و ورم، هوا به‌سرعت داخل شده و هوای بازدم نیز به‌طور منقطع و بریده است (۷، ۱۰).

دستگاه تنفسی به‌شرح و بحث درباره‌ی آن‌ها می‌پردازند، عبارتند از: انتفاخ الریه (آمفیزم ریوی)، انتفاخ الصدر (پنوموتراکس)، نفث‌الدم (هموپتیزی)، هموراژی‌های دستگاه تنفس، خونریزی صدری و تشخیص افتراقی آن، خونریزی ریوی، آبسه‌های ریوی، سل، ذات‌الجنب، ذات‌الریه، برونشیت، ورم حجاب‌حاجز، عدم تمدد ریه (آتلکتازی) و بالاخره نفس‌الانتصاب (ORTHOPNEA)، ضیق النفس (DYSPPNEA) و ریه (BRONCHIAL ASTHMA) که مورد بحث در این مقاله می‌باشد.

رازی و ابن‌سینا تنفس را به‌منظم و غیرمنظم تقسیم نموده و اشکال غیرمنظم را به‌صورت زیر طبقه‌بندی و توصیف نموده‌اند.

۱- تضاعف النفس یا ازدیاد تنفس (TACHYPNEA): در این حالت تنفس مانند کودکی است که گریه می‌کند و به انبساط سینه منتهی می‌شود و میان انبساط و انقباض یک وقفه‌ای ایجاد می‌گردد. در موقع انبساط صدایی به‌گوش نمی‌رسد ولی هنگام انقباض ایجاد صدا می‌نماید.

۲- نفس‌المتنصف: که به علت وجود بیماری در نیمی از ریه است و مقدار تنفس به‌اندازه‌ی نصف تنفس شخص سالم می‌باشد.

۳- انقطاع النفس یا نفس‌بریدگی (APNEA, APNOEA).

۴- انتصاب النفس یا تنگی نفس ایستاده، نفس‌الانتصاب (ORTHOPNEA):

حالتی است که بیمار باید ایستاده و گردن خود را بالا بکشد تا مجاری تنفسی باز گردد و اگر این حالت تغییر کند به‌ویژه هنگامی که دراز می‌کشد، دوباره تنگی نفس به او دست می‌دهد زیرا برخی از قسمت‌های ریه بر روی یکدیگر تا شده و سبب بسته شدن مجاری تنفسی می‌شود.

۵- بطی‌التنفس یا کندی نفس (BRADYPNEA)، کودکان دارای ازدیاد و سرعت تنفس می‌باشند و نوجوانان عمق تنفس آن‌ها بیشتر است ولی سرعت و تعداد تنفس در آن‌ها کم‌تر از کودکان است و سالخوردگان تنفس‌شان از تنفس جوانان کم‌تر است. تنفس افراد پرخور کوتاه‌تر است زیرا که حجاب‌حاجز (دیافراگم) آنان تحت فشار قرار گرفته و نمی‌توانند، حرکات معمولی خود را به نحو

۱۴- عیب در عصب دیافراگم (۱۰).

نظریه‌ی طب جدید:

تنگی نفس از طرفی ناشی از افزایش احتیاج بدن به تهویه ریوی است چه نسج ریه، در این موارد از حالت معمولی سفت‌تر بوده و عضلات تنفسی برای انبساط قفسه‌ی سینه به کار بیشتر و در نتیجه اکسیژن زیادتری احتیاج دارند و از طرف دیگر ناشی از نقصان قابلیت انتشار اکسیژن به درون شعریه‌های ریوی می‌باشد، به همین جهت برای خوب انجام گرفتن تبدلات تنفسی ریه به مقدار بیشتری هوا نیاز دارد و این کیفیت در حالاتی مانند آسم برونشیتال، آمفیزم، وجود مقادیر زیاد مایع در حفره‌ی جنب، پنوموتراکس، فلج عضلات تنفسی و کتتراکتور عضلات جدار قفسه‌ی سینه دیده می‌شود (۱۱).

درمان:

درمان باید متناسب با علت باشد:

- ۱- درمان تنگی نفس‌های ناشی از خلط: باید سینه را از خلط پاک نمود و این کار به علل کیفی و کمی دشوار می‌باشد. اگر خلط غلیظ و چسبنده باشد آب عسل، جوشانده‌ی بذر گزنه با ماءالشعیر، ایرسا، قردمانا، پرسیاوشان تجویز نموده تا خلط آماده‌ی دفع گردد. سپس داروهای خارج‌کننده‌ی خلط نظیر بسفایج، قثاء الحمار، حلبه، حاشا، پونه‌ی شهری، فراسیون، زراوند، انجیر خشک، بذر خشخاش سیاه، سسالیوس، عصاره‌ی قثاء الحمار، لعوق راسن شونیز و سداب به بیمار داده می‌شود (نام علمی این گیاهان در جداول شماره‌ی ۱ و ۲ آمده است).
- ۲- کوچکی مادرزادی ریه و سینه: غیرقابل درمان بوده و بیمار دائماً باید هوای سرد استنشاق نماید.
- ۳- تشمع کبد: ترکیبی از خردل، بوره‌ی ارمنی، نظرون همراه با آب‌عسل، غافث، افسنطین، فوه و زراوند سودمند است.
- ۴- درمان تنگی نفس ناشی از پنوموتراکس: اشق و جندیدستر را کوبیده ۲۰ سانتی‌گرم را با آب‌عسل مصرف نمایند، هم‌چنین داروهای مفرد مانند حاشا، ایرسا، فلفل سفید و انیسون را به‌طور جداگانه با عسل معجون نموده به‌مقدار

۲- وجود خلط در مجاری تنفسی: اگر نفس سریع و پشت سرهم بوده و با تب همراه نباشد، علت آن وجود خلط است که محل آن از وجود و عدم سرفه مشخص می‌گردد. چنانچه سرفه وجود نداشته باشد، محل خلط در فضای خارجی محیط به قصبه‌الریه است. چنانچه سرفه نیز همراه باشد محل خلط در ریه یا قصبه‌الریه است. اگر در ریه باشد، سرفه از اعماق ریه خارج می‌شود ولی خرخر ندارد و اگر در قصبه‌الریه باشد، از برخورد هوای بازدم با خلطی که به‌شدت مانع خروج آن است صدایی به‌وجود می‌آید که به آن جرجره یا خرخر (کورناژ) می‌گویند.

۳- وجود اخلاط در فضاهای داخلی بدن مانند حفره‌ی جنب و یا وجود آسیت به‌سبب آن‌که مانع انبساط عضلاتی مانند دیافراگم می‌شود و ایجاد تنگی نفس می‌نماید. اگر خلط در فضای سینه باشد، سنگینی به‌وجود می‌آورد که از طرفی به‌طرف دیگر منتقل می‌شود.

۴- ضعیف بودن و فلج عضلات تنفسی و عضلات منبسط کننده (۱۰، ۷).

۵- انتفاخ الصدر یا احتباس باد در سینه (پنوموتوراکس) (۱۰، ۷).

۶- انتفاخ الرئه یا آمفیزم ریوی (۱۰، ۷).

۷- کوچکی مادرزادی ریه و سینه که مانع انبساط کامل ریه می‌شود و شخص برای همیشه به تنگی نفس دچار می‌باشد (۱۰، ۷).

۸- بزرگی و سفت شدن کبد: کبد در اثر بزرگ شدن و سفت شدن به دیافراگم فشار آورده و در نتیجه، انبساط کامل صورت نمی‌گیرد (۱۰، ۷).

۹- بحرانی بودن برخی از دستگاه‌های بدن که با از بین رفتن حالت بحران تنفس به‌حالت عادی برمی‌گردد (۱۰، ۷).

۱۰- مزاج نامساعد مانند خشکی سینه (۷) و سردی مزاج ریه، همان‌طور که در افراد سالخورده به‌چشم می‌خورد (۱۰).

۱۱- آسیب‌های وارده به مغز (۷).

۱۲- خونریزی‌های دستگاه تنفسی و منعقدشدن خون در قصبه‌الریه که موجب تحریک و تشدید تنگی نفس می‌گردد (۷).

۱۳- وجود گرد و غبار و دود در هوا (۱۰).

۱- بنابر عقیده‌ی رازی که مورد تایید ابن‌سینا می‌باشد، وجود خلط مشخص در نایزک‌ها، نادر بودن سرفه و دشواری خروج خلط یکی از علایم بیماری است (۱۰،۷).

۲- تنگی نفس مخصوص: تنفس مانند شخصی که دویده باشد با خس‌خس همراه است (۱۰،۸)، عمل شهیق با زحمت و زفیر (بازدم) طولانی می‌باشد (۱۰).

تعریف آسم برونشیا در طب جدید: آسم برونشیا حمله‌ات تنگی نفس توام با خس‌خس است که ناشی از تنگ‌شدن موقت برونش‌ها در اثر اسپاسم و تورم مخاط و ترشحات چسبناک می‌باشد که مانع از ورود کامل هوا به‌داخل آلوئول‌ها می‌گردد (۱۱).

بیماری در تمام سنین عمر دیده می‌شود، ولی با بالا رفتن سن، درمان مشکل‌تر می‌گردد. در مردان بیش از زنان و در زمستان بیشتر از تابستان می‌باشد. در سال‌هایی که در پاییز بارندگی بیشتر است، حملات آسمی شدت می‌یابد (۱۲،۸).

عوامل ایجاد کننده‌ی بیماری:

به‌طورکلی علل زیادی در پیدایش این بیماری دخالت دارند و بر حسب نوع و تشخیص علت، برای آن درمان انجام می‌گرفته است. مهم‌ترین این علل عبارتند از:

۱- زکام و سرماخوردگی: اسم برونشیا، اغلب متعاقب زکام و سرماخوردگی به‌وجود می‌آید و در این‌صورت، درمان اصلی کافی می‌باشد (۸).

۲- دود، غبار و گیاهان مضر: گرد و غبار و همچنین وجود برخی از گیاهان حرکت انقباضی شش‌ها را مختل و در نتیجه، تنفس را دشوار می‌سازند (۷-۱۳،۱۰). اگر عامل اصلی وجود ذرات و عوامل زیان‌آور موجود در هوا باشد، بیمار با استنشاق در هوای آزاد و خنک، احساس آرامش می‌نماید (تشخیص افتراقی). لذا به بیمار باید توصیه نمود که به مکان‌های خوش آب‌وهوا رفته و یا هوای منزل را خنک و به‌وسیله‌ی گیاهان و صمغ‌های خوشبو از قبیل ماستیک، خوشبو نماید و از زرداب شیر بز که به‌وسیله‌ی دانه‌ی کاجیره منعقد شده باشد (۱۳) و همچنین از ایارج فیکرا همراه با آب اقیمون استفاده نماید (۱۳-۱۲).

یک گردو با آب‌عسل مصرف نمود و سینه را با جوشانده از شبت، بابونه و مرزنجوش کماد نموده و با روغن‌های ناردین، غار و سذاب مالش داد.

۵- درمان تنگی نفس ناشی از ضعف عضلات منبسط کننده‌ی سینه: برای درمان می‌بایست جوشانده‌ای از قثاء الحمار، فراسیون، غاریقون و اقیمون تهیه نموده و چهار بار در روز مصرف نمود. رازی می‌گوید، من بیماران زیادی را با این دارو درمان کرده‌ام هم‌چنین از قنطاریون و حنظل باید استفاده نمود.

۶- درمان مزاج نامساعد: اگر مزاج خشک باشد، شیر و نبات و اگر مزاج سرد باشد، نوشیدن زیاد آب نیم‌گرم و اگر مرطوب باشد، بابونه سودمند است (۱۰،۷).

در جدول ۱، اسامی گیاهانی که در درمان تنگی نفس‌ها مصرف شده‌اند آورده شده است.

ربو یا ضیق النفس عصبانی یا شعبی BRONCHIAL ASTHMA

دیوسکوریدوس (ت ۵۶ م) عقیده داشت که آسم همان انتصاب النفس یا نفس ایستاده (ارتوپنه) است و بولس یا پاولس (ت ۶۲۵ ف، ۶۹۰ میلادی) می‌گوید در نوعی از آسم تنفس به‌شکل اورتوپنه است. ابن سیرابون (ف ۸۶۴ میلادی) می‌گوید، اگر انسان مانند بیمار مشرف به مرگ نفس‌های متوالی و پشت سرهم بکشد به آسم دچار شده است، حنین (ت ۸۰۹ ف ۸۷۷ م) در کتاب میامر گوید نفس پی‌درپی بدون آن‌که مربوط به حرکت و یا وجود تب باشد، مسأله ربو را مطرح می‌سازد.

در مورد علت بیماری، جالینوس (ت ۱۳۰ ف ۲۱۰ م) علت را خلط غلیظی دانسته که از مغز سرازیر شده و قسمت‌های مختلف قصبه‌الریه را اشغال نموده است.

برای اولین بار رازی می‌گوید، آماس ریه می‌تواند عوارضی نظیر نوع تنفس که در مبتلایان به آسم دیده می‌شود به وجود آورد، ولی آسم حقیقی به‌واسطه‌ی وجود خلط غلیظ چسبنده در اقسام قصبه‌الریه (عروق خشنه = نایزک‌ها) می‌باشد که مانع از رسیدن هوای کافی مورد نیاز بدن به کیسه‌های هوایی می‌شود (۱۰،۷).

در طب سنتی ایران، آسم با سه علامت مشخص شده است:

جدول ۱. گیاهان به کار رفته جهت درمان تنگی نفس در طب سنتی

نام گیاه در طب سنتی	نام علمی گیاه	قسمت قابل مصرف	معرفی کنندهی درمان*	رفرانس
حنظل	<i>CITRULLUS COLOCYNTHIS</i>	میوه	مصر (پاپیروس ابرس)	۱
هوم (هوم زرد)	<i>EPHEDRA SPP</i>	گیاه کامل	اوستا	۲،۳،۴،۵
فنه، بارزد	<i>FERULA GUMMOSA</i>	گم رزین	ایران باستان	ذیل مقدمه
اشق	<i>DOREMA AMMONIACUM</i>	گم رزین	ایران باستان	ذیل مقدمه
انجره، گزنه	<i>URTICA DIOICA</i>	دانه	دیسکوریدوس	۶
زوفا	<i>HYSSOPUS OFFICINALIS</i>	سرشاخه های گل دار	دیسکوریدوس	۶
ایرسا، سوسن ابیض	<i>IRIS FLORENTINA</i>	شیرابه ی ریزوم	دیسکوریدوس	۶
تین، انجیر	<i>FICUS CARICA</i>	میوه	مجهول به نقل رازی	۷
حلبه، شنبلیله	<i>TRIGONELLA FOENUM GRAECUM</i>	دانه	مجهول به نقل رازی	۷
کرفس	<i>APIUM GRAVEOLENS</i>	ریشه	مجهول به نقل رازی	۷
کتان	<i>LINUM USITATISSIMUM</i>	دانه	مجهول به نقل رازی	۷
حرمل	<i>PEGANUM HARMALA</i>	دانه	اخوینی	۸
سسالیوس	<i>SESILI TERTUOSUM</i>	دانه	هروی	۹
حزنبل، هزار برگ	<i>ACHILLEA MILLFOLIUM</i>	ریشه	حکیم مومن	۱۸
کمون، زیره ی سبز	<i>CUMMINUM CYMINUM</i>	میوه	هروی	۹
پابونج، بابونه رومی	<i>ANTHEMIS NOBILIS</i>	کاپیتول	ابن سینا	۱۰
بلسان	<i>COMMIPHORA OPOBALSANUM</i>	شیرابه ی ساقه	ابن سینا	۱۰

نام گیاه در طب سنتی	نام علمی گیاه	قسمت قابل مصرف	معرفی کننده‌ی درمان*	رفرانس
رازیانه، رازیانه	<i>FOENICULUM VULGARE</i>	میوه	جرجانی	۱۳
اشقیل، عنصل	<i>SCILLA MARITIMA</i>	پیاز	جرجانی	۱۲
جاوشیر	<i>OPOPANAX CHIRONIUM</i>	گم	جرجانی	۱۳
اسطوخودوس	<i>LAVANDULA STOECHAS</i>	سرشاخه	شریف به‌نقل ابن بیطار	۱۵
غالیس	<i>GALEOPSIS OCHROLEUCA</i>	ساقه‌های جوان	حکیم مومن	۱۸
کرویا	<i>CARUM CARVI</i>	میوه	حکیم مومن	۱۸
ترمس، باقلای شاهی	<i>LIPINUS TORMIS</i>	میوه	حکیم مومن	۱۸
فراسیون	<i>MARRUBIUM VULGARE</i>	برگ و گل	حکیم مومن	۱۸
غاریقون	<i>POLYPORUS OFFICINALIS</i>	گیاه کامل	حکیم مومن	۱۸
کرسنه	<i>VICIA ERVILLIA</i>	دانه	حکیم مومن	۱۸
شلکا انجیر	<i>FICUS SYCOMORUS</i>	میوه	عقیلی خراسانی	۱۹
سکینج	<i>FERULA PERSICA</i>	گم زرین	سلطان‌الحکما	۲۰
اترج	<i>CITRUS MEDICA VAR. CEDRATA</i>	برگ	اسحق‌بن عمران به‌نقل ابن بیطار	۱۵

* اولین تمدن، کشور و یا دانشمندی که این درمان دارویی را معرفی نموده است.

لذا درمان علت را همراه با درمان اصلی توصیه می‌نماید. هنگامی که آسم با ناراحتی قلبی همراه باشد، از فرآورده‌ای که دارای بورق، تخم جرجیر و عسل باشد، استفاده نمایند (۱۰).
 ۵- سردی مزاج: سردی مزاج، زمینه را برای ایجاد بیماری مساعد می‌نماید. بنابراین باید ضمن درمان، طبیعت مزاج بیمار را به وسیله‌ی غذایی و داروهای گرم تغییر داد (۱۰).
 ۶- زمینه‌ی مزاجی عصبی: اشخاص عصبانی مزاج به این

۳- نفخ معده: حرکت انبساطی شش‌ها را مختل می‌سازد، لذا اگر تنگی نفس همراه با نفخ معده باشد، همراه با درمان اصلی آب انیسون به بیمار داده می‌شود (۷، ۱۰، ۱۲).
 ۴- آماس معده و بزرگ شدن کبد: زیاد شدن حجم این اعضا به‌علل مختلف باعث فشار آوردن به حجاب حاجز (دیافراگم) می‌گردد و آن نیز این فشار را به ریه منتقل نموده و در نتیجه حرکت انبساطی شش‌ها مختل می‌شود.

بیماری بیشتر مبتلاء می‌شوند، لذا در این بیماران باید درمان عصبی را نیز به‌کار برد (۱۰).

۷- تنگی مجاری عبور هوا، مانند التهاب، تومور، تنگی مادرزادی و ...

مجهول پزشک ایرانی عهد ساسانی می‌گوید: اگر تنگی نفس با گرمی، التهاب و تشنگی همراه باشد، مربای بنفشه، لعاب اسپرزه و تیزان جو مصرف می‌شود. سینه را با روغن بنفشه و شمع مالش می‌دهند، اگر مزاج بیمار سرد باشد، دانه‌ی کتان، دانه‌ی شنبلیله، رازیانه، ریشه‌ی کرفس و انجیر را پخته مصرف می‌نمایند و اگر یبوست نیز داشته باشد، شیر و کمی عسل بهترین درمان است که کم‌کم مصرف می‌شود و اگر تنگی نفس در اثر حرارت شدید باشد، ترکیبی از آب کاسنی، تاجریزی، بنفشه و شکر سودمند می‌باشد (۷).

توضیح: برای اولین بار رازی بیماری‌های آسم آلرژیک، رینیت حساسیتی، حساسیت فصلی و تب یونجه را توصیف و از سایر بیماری‌ها تفکیک نمود که خارج از بحث این مقاله است (۱۵-۱۴).

درمان آسم:

الف: آسم کودکان: جوشانده‌ی میوه‌ی انیس ستاره‌ای در شیر

ب: آسم بزرگسالان: شامل مراحل زیر بوده است:

۱. خون‌گیری: قبل از درمان به عمل خون‌گیری اقدام می‌نموده‌اند، به‌ویژه هنگامی که گرد و غبار گیاهان را عامل پیدایش بیماری می‌دانسته‌اند، از ورید باسلیق BASILIC VEIN بازوی چپ بیمار خون می‌گرفته‌اند (۱۰).

چه بنا بر عقیده‌ی رازی، عروق ریوی به یک مکان واحد وارد می‌شوند که همان حفره‌ی چپ از دو حفره‌ی قلب می‌باشد، لذا در تنگی نفس، باید از جانب چپ بیمار خون گرفت، زیرا شریان‌های ریوی از این دو حفره سرچشمه می‌گیرند و دارای خون و هوا می‌باشند. اگر خون این قسمت کم شود، انبساط ریه به‌طور نسبتاً زیادی آسان می‌شود. در صورتی که حفره‌ی راست قلب اختصاص به خونی دارد که از جانب کبد به قلب می‌رسد، لذا در حالت خفقان، پرخونی و سکتی قلبی، بهتر است از بازوی سمت راست خون گرفته شود (۷).

۲. مرتب نمودن وضع دفع بیماران با داروهای ملین (۱۲).

۳. تجویز داروهای ضد آسم:

داروهایی را که برای درمان آسم به‌کار می‌برده‌اند، بیشتر داروهای خلط‌آور بوده است، زیرا بنابر عقیده‌ی پزشکان سنتی به‌ویژه رازی و ابن‌سینا، باید خلط غلیظ و چسبنده را به‌وسیله‌ی داروهای رقیق‌کننده خارج نمود و از داروهایی که باعث خشک‌شدن و غلیظ‌شدن خلط می‌گردد اجتناب نمود. لذا به‌هیچ‌وجه نباید موادی نظیر تریاک و هم‌چنین مواد قابضی که پزشکان قدیمی (منظور جالینوس و...) به‌کار می‌برده‌اند به بیماران داد (۷، ۱۰). توصیه شده است که برای همیشه نباید از یک دارو برای بیمار استفاده نمود، بلکه همواره باید دارو را تغییر داد زیرا طبیعت بیماری با این دارو خو گرفته است و موقعی می‌رسد که دارو دیگر اثری نخواهد داشت. این نکته در هنگام درمان بیماری سرطان نیز در نظر گرفته شده است (۱۶).

باید دانست که اثر یک نوع دارو در اشخاص مختلف متفاوت است. لذا دارویی که برای یک فرد در درمان یک نوع بیماری موثر می‌باشد، ممکن است در شخص دیگری موثر نباشد. لذا بر عهده‌ی پزشک است که با آزمایش، داروی موثر را برای بیمار خود انتخاب نماید (۱۰).

نام گیاهانی که در طب سنتی در آسم برونشیتال به‌کار می‌رفته است در جدول شماره‌ی ۲ آمده است. گیاهان نامبرده کمتر به تنهایی مصرف می‌شده‌اند بلکه بیشتر به‌صورت ترکیبی به‌کار می‌رفته‌اند. تعداد این ترکیب‌ها بسیار زیاد است. برخی از این ترکیب‌ها در ستون ۴ جدول شماره‌ی ۲ آمده است.

توضیح: اگر در ترکیب، عسل وارد شده است در سرد مزاج و اگر ماء‌الشعیر به‌کار رفته برای گرم مزاج مصرف می‌شده است.

از مواد معدنی نظیر مروارید، نقره، گوگرد، نظرون و بوره برای درمان آسم استفاده می‌شده است. به‌عنوان مثال از گوگرد، سداب، اشق، زراوند، افسنتین معجون تهیه‌کرده، مصرف می‌نموده‌اند، هم‌چنین معجون تهیه شده از بوره (براکس) حنظل، انجره، افیمون و عسل به‌صورت معجون و یا جوشانده‌ای از نظرون (TRONA NATRON) تخم شنبلیله و مویز در آسم برونشیتال مصرف می‌شده است.

جدول ۲. گیاهان به کار رفته جهت درمان آسم برونشیاال در طب سنتی

نام گیاه در طب سنتی	نام علمی گیاه	قسمت قابل مصرف	ترکیبی	رفرانس
قنه، بارزدیا خلبانی	<i>FERULA GUMMOSA</i>	گم رزین	با عسل	۶ تا ۲
اشق، آمونیاغن	<i>DOREMA AMMONIACUM</i>	گم رزین	همراه با ماءالشعیر	۶ تا ۲
پرسیاوشان	<i>ADIANTUM CAPILUS VENERIS</i>	برگ	جوشانده با انجیر	۶
سوقا، انجیر	<i>FICUS CARICA</i>	میوه	جوشانده‌ی آن با پرسیاوشان و انیسون نجمی	۶
فراسیون‌ایض، براسین	<i>MARRUBIUM VULGARE</i>	گل برگ، افشره	جوشانده‌ی آن با عسل	۶
فرثانیون، اقحوان	<i>CHRYSANTHEMUM PARTHENIUM</i>	گل	خشک شده‌ی آن با نمک و سکنجبین	۶
ارسطولوخیا، زراوند مدحرج	<i>ARISTOLOCHIA ROTUNDA</i>	ریشه	جوشانده‌ی آبی آن همراه با عسل	۶
اسوفس، زوقا	<i>HYSSOPUS OFFICINAL</i>	گل و برگ	همراه با فراسیون، کماذریوس، جعده، وذن، حاشا، ایرسا و شیرین بیان جوشانده در آسم، تنگ‌نفس و ارتوپنه	۶ و ۸
اسفیل، اشقیل، عنصل، سقلا	<i>SCILLA MARITIMA</i>	پیاز	سرخ شده‌ی آن با فراسیون و غاریقون	۶ و ۸
انجره، گزنه	<i>URTICA DIOICA</i>	دانه	-	۷
حلبه، شنبلیله	<i>TRIGONELLA FOENUM GRAECUM</i>	دانه	با انجیر جوشانده قبل از غذا	۷
قرطم، گاجیره	<i>CARTHAMUS TINCTORIUS</i>	دانه	همراه با روغن بادام	۷
بخور مریم	<i>CYCLAMEN EUROPAEUM</i>	ساقه‌ی زیرزمینی	-	۷
بسفایج	<i>POLYPODIUM VULGARE</i>	ریشه و ریشه‌های فرعی	همراه با انیسون و شیرین بیان به صورت جوشانده	۷
هندوانه‌ی ابوجهل	<i>CITRULLUS COLOCYNTHIS</i>	میوه	ترکیبی از حنظل، شیخ، بوق و میوه‌ی گیاه به مقدار برابر و نصف آن شیرین بیان و جاوشیر ساییده به صورت حب روزی ۴ گرم، بولس ترکیبی از آن و انیسون را به صورت حب قبل از خواب توصیه کرده است.	۷
خردل سیاه	<i>BRASSICA NIGRA</i>	دانه	با قثاء الحمار به صورت حب	۷

نام گیاه در طب سنتی	نام علمی گیاه	قسمت قابل مصرف	ترکیبی	رفرانس
خردل سیاه	<i>BRASSICA NIGRA</i>	دانه	با قثاء الحمار به صورت حب	۷
انیسون، رازیانه‌ی رومی	<i>PIMPINELLA ANISUM</i>	میوه	به شکل جوشانده با پرسیاوشان و انجیر	۷
ایرسا، سوسن ابیض	<i>IRIS FLORENTINA</i>	افشره‌ی ریشه	جوشانده شده با آب‌انگور	۷
قثاء الحمار، خیار دشتی	<i>ECBALIUM ELATERIUM</i>	افشره‌ی میوه	بالابلاب کبیر (به نقل رازی از جالینوس)	۷
افتیمون	<i>CUSCUTA EPITHYMUM</i>	دانه	–	۷
ترید	<i>IPOMOEA TURPETHUM</i>	ریشک‌ها	ترکیبی از آن با گزنه، افتیمون، قرطم، بسفایج، خردل سیاه و عسل به شکل معجون	۷
جاوشیر	<i>OPOPANAX CHIRONIUM</i>	گم	–	۷
فجل، ترب	<i>RAPHANUS SATIVUS</i>	افشره‌ی ریشه	–	۸
سداب	<i>RUTA GRAVEOLENS</i>	افشره	زراوند ساییده شده در افشره	۸
صبر	<i>ALOE SOCOTRINA</i>	قسمت‌های هوایی	ترکیبی از صبر، غاریقون، فریبون، افتیمون، شحم حنظل و قنطاریون	۸
بابونج، بابونه‌ی رومی	<i>ANTHEMIS NOBILIS</i>	گل	–	۱۰
رته، فندق هندی	<i>QUILANDIA BONDUCELLA</i>	ریشه	–	۱۰
سکینج، سکینه	<i>FERULA PERSICA</i>	گم	–	۱۰
سندروس	<i>CALLITRIS QADRIVALVES</i>	رزین	–	۱۰
کندر	<i>BOSWELLIA CARTERI</i>	گم	–	۱۰
ابهل	<i>JUNIPERUS SABINA</i>	دانه	پودر شده‌ی آن با عسل و روغن کره‌ی گاو	۱۰
بادام شیرین	<i>PRUNUS AMYGDALUS VAR DULCIC</i>	روغن	–	۱۰
فودنج	<i>MENTHA PULEGIUM</i>	برگ	–	۱۰

نام گیاه در طب سنتی	نام علمی گیاه	قسمت قابل مصرف	ترکیبی	رفرانس
خریق سفید	<i>HELLEBORUS ALBUS</i>	ریشه	-	۱۰
سوس، شیرین بیان	<i>GLYCYRHIZA GLABRA</i>	ریشه	با هندوانه‌ی ابو جهل به شکل حب	۱۳
سیر، ثوم	<i>ALLIUM SATIVUM</i>	پیاز	به نقل ابن بیطار از سند هشار هندی	۱۵
صنوبر صغیر، راتینخ	<i>PICEA EXCELSA</i>	گم	-	۱۵
عشر	<i>CALOTROPIS PROCERA</i>	مان	به نقل ابن بیطار از شریف، نوشیدن مخلوط آن با آب گرم به مدت سی روز	۱۵
حب الرشاد	<i>LEPIDIUM SATIVUM</i>	دانه	به نقل ابن بیطار از جالینوس	۱۵
غار، برگ بو	<i>LAURUS NOBILIS</i>	میوه	با عسل به صورت حب	۱۶
اسطوخودوس	<i>LAVANDULA STOECHAS</i>	سرشاخه های گل دار	با دانه‌ی گشنیز، مرزنجوش، مصطکی، هلیله‌ی کابلی جوشانده، صاف شده به هنگام خواب	۱۷
اکلیل الملک	<i>MELILOTUS OFFICINALIS</i>	برگ، گل، دانه	به صورت جوشانده	۱۸
اشقیل، عنصل	<i>SCILLA MARITIMA</i>	افشره‌ی برگ	با دو قسمت عسل به قوام آورده	۱۸
صعتر	<i>THYMUS SERPYLLIUM</i>	برگ گل	همراه با انجیر جوشانده	۱۸
عناب	<i>ZIZYPHUS SATIVUS</i>	میوه	به صورت جوشانده	۱۸
غالتوپسیس	<i>GALEOPSIS OCHROLEUCA</i>	ساقه	خوردن ساقه‌ی آن به جای سبزی	۱۸
قسط شیرین	<i>COSTUS ALBUS</i>	ریشه	همراه با افسنتین	۱۹
لبلاب	<i>HEDERA HELIX</i>	قسمت‌های هوایی	جوشانده‌ی آن با قثاء الحمار	۱۹
اثل، گز	<i>TAMARIX ARTICULATA</i>	میوه	به صورت جوشانده	۱۹
لسان الحمل، بارهنگ	<i>PLANTAGO MAJOR</i>	عصاره‌ی برگ و ریشه	-	۲۰
به دانه، دانه سفرجل	<i>CYDONIA VULGARIS = CYDONIA OBLONGA</i>	دانه	شربت‌ی از بنفشه، زوفا، ریشه‌ی شیرین بیان، به دانه و سپستان	۲۴

از ترکیبات حیوانی به کار رفته می توان گوشت قرقی، هوپره، غلیبواج، ریه ی گورخر، جند بیدستر و بیضه ی بز را نام برد که به صورت ترکیب داده می شده است. به طور مثال بیضه ی بز را قطعه قطعه کرده و به آن زراوند مدحرج، بوراکس و زیره اضافه کرده و پس از خشک کردن مصرف می نموده اند (۱۷).

از برخی گیاهان به صورت بخور و دود استفاده ی درمانی به عمل می آمده است که در جدول ۳ ذکر شده اند.

رژیم بیماران آسمی:

غذا باید سبک و از مقدار کم شروع شده و به تدریج از نظر نیروبخشی و کمیت افزایش یابد به خصوص می بایست بیمار هنگام شب از خوردن گوشت خودداری نماید. نان برشته دارای دانه های خوشبو کننده مفید است. از گوشت ها، گوشت ماهی سنگلاخی رودخانه نه باتلاقها، کبک، گنجشک، دراج، خروس، خرگوش، آهو، به ویژه ریه ی روباه، ریه ی خارپشت و از روغن ها، روغن بادام شیرین، روغن کنجد برای بیمار آسمی مفید است. همچنین از سبزیجات، تره تیزک، ترب، صعتر، نعناع، چغندر و خردل و از بین شیرها، شیر بز برای بیماران آسمی مناسب است. توصیه می شود قبل از خوردن غذا جوشانده ای از تخم شنبلیله، انجیر و مویز آشامیده شود (۱۳، ۱۰، ۸، ۷).

از مشروبات به مقدار کم شراب ریحانی کهنه شده و شراب های تخمیر شده ی شیرین خوب است از نوشیدن

آب به مقادیر زیاد خودداری شود. آب باید جرعه جرعه نوشیده شود. پس از صرف غذا تا ۲ ساعت نباید آب و مایعات بنوشند. بهتر است به جای آب از آب انگور جوشیده یا ماءالشعیر استفاده شود (۱۳، ۱۰، ۸، ۷).

بدن را کم کم باید به ورزش کردن عادت داد و از ورزش های سبک شروع کرده و به تدریج بر مقدار و سرعت حرکات افزوده شود. تغییر آب و هوا و گردش لازم است.

پرهیز: بیمار باید از خوردن گوشت گاو، حبوبات و مواد نفّاح، کاهو به ویژه مواد مخدر، هم چنین از خواب زیاد به ویژه به هنگام روز و تا ۲ ساعت قبل از خوردن غذای شب پرهیز نماید (۱۰، ۸).

قفسه ی سینه را باید با خرجه ی پشمی مالید تا گرم شود و یکی از روغن ها مانند روغن بادام، شبت و بابونه را بر قفسه ی سینه ی بیمار مالید (۸).

نتیجه گیری:

اولین بار تعریف دقیق از تنگی نفس و آسم برونشیل توسط رازی بیان گردیده است که مورد قبول سایر دانشمندان قرار گرفته است. لذا باید گفت که پزشکان قرون اولیه ی هجری بیماری آسم را به خوبی می شناخته اند و علل زیادی را در پیدایش بیماری و درمان هریک را به طور مجزا ذکر نموده اند. انواع تنفس

جدول ۳. ترکیبات استنشاقی به کار رفته جهت درمان آسم برونشیل در طب سنتی

نام گیاه	قسمت قابل مصرف	ترکیب و نحوه ی مصرف
علک رومی یا مصطکی MASTIC	گم	مخلوط با قسط، میعه ی تر STYRAX، باریجه، قسط شیرین، زرنیخ قرمز، صمغ پسته به صورت بخور (۸).
صنوبر صغیر	رزین	دود به وسیله ی قلیان، روز اول یک بار روز دوم ۲ بار از روز سوم روزی ۳ بار
صنوبر صغیر	رزین	مخلوط با پیه و زرنیخ قرمز
چلغوزه	دانه	مخلوط با مغز بادام یا مصطکی، قسط شیرین، کندر، بارزد، میعه به صورت بخور

نامنظم به‌خوبی بیان شده است. از نظر درمان اشکالات عمده‌ای را بر پزشکان یونان و روم گرفته‌اند، مانند مصرف مواد مخدر که مرکز تنفسی را تا حدود خطرناکی تضعیف می‌نماید. رازی گفته است که به‌هیچ وجه نباید مانند قدما مواد مخدر هم‌چون افیون (تریاک) و مواد قابض را برای بیماران آسمی تجویز نمود. در طب سنتی ایران برای درمان از ۱۲۲ گیاه و تعدادی مواد حیوانی و معدنی استفاده می‌شده است. به‌نظر این پزشکان از آن‌جا که بدن هر شخص با دیگری تفاوت دارد ممکن است اثر یک داروی مشخص در ۲ نفر تاثیر متفاوت داشته باشد، لذا بر عهده‌ی پزشک است با آزمایش بهترین دارو را انتخاب نماید. از بررسی گیاهانی که برای آسم برونشیا به‌کار می‌رفته‌اند این نتیجه حاصل می‌گردد که این گیاهان را می‌توان به ۵ دسته تقسیم نمود:

- ۱- گیاهان ساپونین‌دار که موجب سیال شدن خلط و در نتیجه سهولت دفع آن می‌گردند.
- ۲- گیاهان اسانس‌دار که دارای اثر ایجادکننده‌ی آروغ و برخی ضد اسپاسم می‌باشند و موجب آسان شدن عمل گوارش می‌گردند.

- ۳- گیاهان مدر که موجب تقلیل آب بدن و در نتیجه بهبود خیز عمومی بدن می‌شوند.
- ۴- ضدعفونی‌کننده‌ی مجاری تنفسی: بیشتر گیاهان اسانس‌دار ضدعفونی‌کننده‌ی مجاری تنفسی می‌باشند.
- ۵- گیاهان ملین

ترکیبات دارویی به‌کار رفته به‌طور معمول مخلوطی از انواع گیاهانی که دارای پنج اثر فوق می‌باشند بوده و یا به‌عبارت دیگر می‌توان گفت که درمان با درنظر گرفتن کلیه‌ی فاکتورهای ایجاد کننده‌ی بیماری انجام می‌شده است و در حقیقت در درمان، کار کلیه‌ی اعضا را درنظر می‌گرفته‌اند.

اثر گرد و غبار و گیاهان مضر در پیدایش بیماری که نخستین‌بار رازی متوجه شده است و بالاخره رژیم بیماران آسمی، تغییر آب و هوا، نحوه‌ی درمان، تغییر دادن دارویی که برای مدت نسبتاً طولانی مصرف شده و نکات مهمی است که پزشکان سنتی ایران در درمان آسم بیان داشته‌اند.

منابع

۱. کمال، حسن: طب‌المصری‌القدیم، صفحات من تاریخ مصرالفرعونیه. مکتب مذبولی، قاهره، ۱۴۱۷ ه.ق.
۲. پورداد، ابراهیم: یسنا جزوی از نامه‌ی مینوی، اوستا. ج. ۱. چاپ دوم. افست رشديه، تهران، صص: ۱۸۱-۱۵۸، ۱۳۴۰.
۳. پورداد، ابراهیم: یسنا بخشی از نامه‌ی مینوی اوستا. بخش دوم. چاپ دوم. انتشارات دانشگاه تهران، تهران، شماره‌ی ۱۶۲۶، صص: ۱۰۰-۱۰۶.
۴. پورداد، ابراهیم: یسنا. جلد اول. چاپ دوم. زبان و فرهنگ ایران، صص: ۲۸۱-۲۸۳ و ۴۶۷-۴۷۷، ۱۳۴۷.
۵. رضی، هاشم: وندیداد. ترجمه‌ی: از متن اوستایی. ج. ۴-۱. چاپ اول. انتشارات فکر روز، تهران، صص: ۳۶۵، ۶۴۵، ۶۸۸، ۸۶۳ - ۸۶۲، ۹۰۳، ۱۳۷۶، ۱۶۳۶، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۳-۱۶۴۴، ۱۷۳۸، ۱۸۴۵ و ۱۸۴۹، ۱۳۷۶.
۶. دیوسکوریدوس، المقالات السبع من کتاب دیاسکوریدوس و هوئیولی الطب فی الحشایش و السموم. ترجمه‌ی: اصطن بن بسیل. اصلاح: حنین بن اسحاق. تطوان، صص: ۲۳۹-۲۴۰، ۲۲۴، ۲۵۱، ۲۷۹-۲۸۰، ۲۸۷، ۳۰۰، ۱۹۵۲م.
۷. رازی، زکریا: الحاوی فی الطب. ج. ۴. چاپ حیدرآباد دکن، دائرة العثمانیه، صص: ۳۶-۱، ۱۹۵۷م.
۸. اخوینی‌البخاری، ابوبکر ربیع بن احمد: هداية المتعلمین فی الطب. به کوشش: متینی، جلال. انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، صص: ۲۶-۳۲۴، ۱۳۴۴.

۹. موفق‌الدین هروی، ابومنصور علی: الادویة عن حقایق الادویة. تصحیح: بهمنیار، احمد. به کوشش: محبوبی اردکانی، حسین. انتشارات دانشگاه تهران، تهران، صص: ۱۸۹-۲۶۵، ۱۳۴۶.
۱۰. ابن سینا، الشیخ رئیس ابی علی: القانون فی الطب. جزء الثانی. دار صادر بیروت، طبعة جدیدة بالافست عن طبعة بولاق ص: ۲۱۹-۲۲۳.
۱۱. دیویدسون، استنلی: اصول و نکات علمی طب داخلی. ترجمه‌ی: خان‌محمد، مهدی. انتشارات اطلاعات، تهران، ۱۳۴۲.
۱۲. جرجانی، سید اسماعیل: الاغراض الطبیة و المباحث العلائیه. انتشارات بنیاد فرهنگی ایران، تهران، صص: ۶۱۲، ۶۱۳-۶۱۴، ۱۳۴۵.
۱۳. جرجانی، سید اسماعیل: ذخیره خوارزمشاهی. به کوشش: سعیدی سیرجانی، علی اکبر. انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، تهران، ص: ۶۶۱، ۱۳۵۵.
۱۴. رازی، زکریا: قصص و حکایات المرضی. ترجمه‌ی: نجم آبادی، محمود. چاپ دوّم. انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ص: ۴، ۱۳۸۳.
۱۵. رازی، زکریا: رساله شمیة، نسخه‌ی خطی موجود در کتابخانه‌ی ملک در مجموعه‌ای به شماره‌ی ۴۵۷۴.
16. Soltani A. Cancer problem and cancer treatment in ancient Persia. *Asian Med. J.* 1974; 17: 10-16.
۱۷. مومن، محمد: تحفة حکیم مومن یا تحفة المومنین. چاپ تهران، تهران، صص: ۱۳، ۱۴، ۳۱، ۶۲، ۸۸، ۱۷۲، ۱۸۷، ۱۸۹-۱۹۰، ۱۹۴، ۲۱۹، ۱۳۱۲.

